

Конкурс «Слаўная кампанія: рэАНИМАцыя»

Уладзімір Мажылоўскі

Уладзімір Мажылоўскі працуе ў тэрытарыяльным цэнтры Браслаўскага раёна загадчыкам аддзялення для састарэлых. Любіць літаратуру, гісторыю, народныя песні, цікавіцца развіццём сучасных медыя. Марыць знайсці новыя літаратурныя прыёмы ў малой прозе, бо лічыць, што сёння, у час высокіх тэхналогій, у яе ёсць шанец перажыць новы росквіт.

У творы «Цярновы вянок...» аўтар паспрабаваў не толькі адлюстраваць уласнае бачанне біяграфіі паэта Пранціша Вуля, але праз яго думкі, словы і ўчынкi данесці да чытача простую аксіёму: «Родная мова ратуе душу чалавека, а чыстая душа ратуе слова».

Бо ўжо тады, у XIX стагоддзі, была відавочнай праблема беларускай ідэнтыфікацыі, і неадарэмна Мацей Бурачок (Багушэвіч) з душэўным надрывам заклікаў суайчыннікаў: «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі!»

Цярновы вянок з белых руж і васількоў

Так! — весь я не умру, но часть меня большая,

От тлена убежав, по смерти станет жить.

Г. Державин «Памятник»

1.

Канец верасня 1854 года у Віцебску выдаўся сухі і цёплы. Дні стаялі празрыстыя, крохкія ад сонечнага святла, прасякнутыя пахамі пераспелых яблык, зжатай збажыны і свежаўзаранай глебы. Залатое наваколле падавалася лёгкім, бязважкім, дыхала спакоем і цішынёй. І толькі з глыбокай вышыні бясконцага неба да стомленай зямлі даносілася нягучнае развітальнае курлыканне, і ад яго, жаласлівага, сумнага, станавілася на душы пуста і кепска, так кепска, быццам праводзіш позіркам у далёкі шлях не клін журавоў, а кагосьці дарагога і роднага.

У адзін з такіх дзён ля Віцебскай губернскай гімназіі спынілася каляска, і з яе на чыста падмецены тратуар цяжка ступіў немалады мажны мужчына. Нейкі час ён уважліва азіраў трохпавярховы будынак, тэрыторыю гімназіі, потым, крыху аддыхаўшыся, павярнуўся да рамізніка:

— Чакай мяне тут, шаноўны, — нізкім, прастуджаным голасам распарадзіўся ён і, паправіўшы паліто, пайшоў да прыступак.

Мужчыне на выгляд было за шэсцьдзясят. Сівыя вусы, падстрыжаныя на армейскі лад, выдавалі ў ім былога ваеннага, але выпраўка і вопратка ўказвалі, што ён звычайны цывільны чалавек, хаця і з высокім чынам. І на самой справе, не паспеў мужчына паставіць нагу на прыступку, як уваходныя дзверы гімназіі шырока расчыніліся і ў іх праёме адначасова паказаліся некалькі радасна перапалоханых чалавек. Самы малады, а таму і самы з іх спрытны, бібліятэкар Глебаў, першым падбег да госця і далікатна, бы высокародную даму, падхапіў яго пад руку. Пад другую руку падхапіў госця дырэктар гімназіі Сцяпан Краснавумаў.

— Як мы рады бачыць Вас, Карл Іванавіч, у добрым здароўі, поўным энергіі і моцы, — салаўём заліваўся дырэктар. — Так рады, што і словамі не перадаць!

— А вы не спяшайцеся, — на дзіва белазубая ўсмешка памаладзіла твар Карла Іванавіча. — Я завітаў сюды па справе, таму часу, каб нагаварыць мне кампліментаў, у вас будзе дастаткова.

Дырэктар на імгненне сумеўся. У зрэнках яго вачэй часовая разгубленасць адразу саступіла месца палахлівай заклапочанасці, а ў галаве калючым камяком закружылася адзінае пытанне: «Што прывяло сюды апекуна гімназіі?» Непрыкметна для самога сябе ён мацней сціснуў руку дарагога госця і ўжо сабраўся выказаць яму чарговую порцыю дзяжурных ліслівых слоў, як з-за дзвярэй аднаго з класаў данесліся стрыманы смех і рэдкія апладысменты.

Апякун спыніўся, па-жаночы капрызна падціснуў вусны, здзіўлена зірнуў на дырэктара:

— Смех у час заняткаў?

— Гэта студэнты сёмага класа дыскутуюць на тэму добра і зла, — прыйшоў на дапамогу дырэктару бібліятэкар.

— Аднак, наколькі мне вядома, літаратурныя гутаркі дазволена праводзіць двойчы на месяц і па нядзелях, — позірк апекуна стаў больш жорсткі, нават злосны. — Вашы студэнты павінны не дыскутаваць пра дабро і зло, а чытаць творы найлепшых расійскіх пісьменнікаў і паэтаў: Жукоўскага, Кальцова, Языкава, Казлова, Хамякова. У рэшце рэшт, Пушкіна! Ці ведаюць вашы падапечныя гэтых паэтаў? Або іх больш цікавяць бунтары Лермантаў і Някрасаў?

— Нашы вучні добра ведаюць творы пералічаных вамі, дарагі Карл Іванавіч, паэтаў, вельмі імі захапляюцца, многія перапісваюць вершы ў альбомы, — голас Краснавумава гучаў мякка, заспакаяльна. — Аднак гэта не літаратурная гутарка, іх мы сапраўды праводзім па нядзелях. А гэта звычайная дыскусія, урок красамоўства.

— А твораў Някрасава ў нашай бібліятэцы наогул няма, — запэўніў правяраючага бібліятэкар Глебаў. — Мы папярэджаныя зверху, што яны адлюстроўваюць толькі негатыўны, цёмны бок жыцця нашай дзяржавы, прыводзяць моладзь да дачаснага расчаравання і маркоты, начыста нішчаць у іх веру ў праўду і справядлівасць, дабро і зло.

— Нішчаць веру ў дабро і зло? — хмыкнуў Карл Іванавіч, і ніхто з прысутных не зразумеў, была гэта ўсмешка адабрэння ці асуджэння? Апякун, нібы імкнучыся яшчэ больш забытаць думкі настаўнікаў, нечакана прапанаваў:

— А чаго мы ў калідоры стаім? Хадземце паслухаем, што думае наша моладзь пра дабро і зло, ці верыць яна ў чалавека, а мо і сапраўды расчараваная жыццём і знаходзіцца, як вы кажаце, у разгубленасці і маркоце.

Карл Іванавіч зноў хмыкнуў і, не чакаючы рэакцыі суправаджаючых яго педагогаў, першым падышоў да дзвярэй, асцярожна прыадчыніў іх і праз шчыліну стаў назіраць спрэчку студэнтаў.

У класе знаходзілася каля дзесяці юнакоў, двое стаялі, астатнія сядзелі за сталамі на лавах і назіралі за спрачальнікамі. Па ўсяму было бачна, што кожны з выступаючых меў тут сваіх прыхільнікаў і, выказваючы нейкую думку, звяртаўся ў першую чаргу менавіта да іх. Адзін са спрачальнікаў, высокі, белабрысы, з чупрынай, стаяў ля дошкі, другі — сярэдняга росту і хваравіта хударлявы, — прыхіліўся да падаконня.

— Гэты высокі — студэнт Пётр Мальчэўскі, — данеслася да вушэй апекуна тлумачэнне дырэктара. — Другі, ля акна, — Францішак Карафа–Корбут, адзін з лепшых вучняў гімназіі.

Студэнты былі настолькі захопленыя дыспутам, што на прыадчыненыя дзверы не звярнулі ўвагі. А дыспут працягваўся. Карафа–Корбут, размахваючы ў паветры спісанымі аркушамі, звярнуўся да праціўніка:

— У сваім апошнім сачыненні ты сцвярджаеш, што зло абсалютнае, непадзельнае. А скажы, Пятрок, што ты ведаеш пра дабро? Яно падзельнае ці, як і зло, ад акалічнасцей не залежыць?

— Ведаю тое ж, што і вы ўсе, — вышэйшы хлопец самаўпэўнена хітнуў белабрысым чубам. — Што дакладна цябе цікавіць?

— Я ў такіх высокіх матэрыях, якімі з’яўляецца супрацьстаянне дабра і зла, не разбіраюся, мне цяжка зразумець тое, што некаму здаецца відавочным.

— Што, напрыклад?

— Скажы, — хударлявы студэнт хітра ўсміхнуўся, і ад гэтай яго ўсмешкі, лёгкай, амаль няўлоўнай, у класным пакоі імгненна ўсталявалася цішыня. — Падманваць, хлусіць, учыняць гвалт і крадзёж, прадаваць людзей у рабства — гэта добра ці не?

— Зразумела, нядобра, — адчуваючы падвох, але яшчэ не разумеючы, дзе ён схаваны, адказаў Мальчэўскі. — Усё, што ты пералічыў, — зло.

— Ну, а калі, скажам, палкаводзец перамог ворага, захапіў багатую здабычу і людзей у палон і пасля перамогі пачынае прадаваць трафеі, у тым ліку і людзей у рабства, — гэта дабро ці зло?

— Што рабіць? — Пятрок развёў рукі ў бакі і пераможна аглядзеў прысутных. — Такі ў вайны твар, грубы і крыважэрны. Таму, думаю, у гэтым выпадку продаж ваенных трафеяў — дабро.

— А калі палкаводзец падманам захопіць зямлю ворага, пачне руйнаваць пабудовы, нішчыць пасевы і рабаваць людзей?

— Ну-у, гэта адваротны бок вайны. Аднак і гэта справядліва, бо... — Пётр раптам сцішыўся, задумаўся, потым пляснуў далонню па лбе, засмяўся: — Ну, Франак, ты мяне ўсё-ткі перахітрыў, злавіў на супярэчнасці, бо і сапраўды адзін і той жа ўчынак можна тлумачыць па-рознаму: хлусня, падман, хітрасць у дачыненні да ворага — дабро, а вось у дачыненні да людзей блізкіх, да сяброў — гэта зло.

Зноў прагучалі рэдкія апладысменты, воклічы адабрэння і бурчэнне нязгодных.

— Памятаеш Амара Хаяма? — узмахам рукі Карафа-Корбут перапыніў шум і, не чакаючы ад сябра адказу, працытаваў:

Добро и зло враждуют — мир в огне.

А что же небо? Небо — в стороне.

Проклятия и радостные гимны

Не долетают к синей вышине.

— Не, такога я не памятаю, — шчыра, па-добраму ўсміхнуўся Пятрок. — Але, мяркую, лепш тут згадаць Саадзі:

И добрые и злые — все умрут,

Так лучше пусть добром нас помянут!

Дачытаць верш Мальчэўскі не паспеў, бо дзверы шырока расчыніліся і з калідора ў клас зайшоў апякун гімназіі. Ён строга аглядзеў студэнтаў, якія хуценька падхапіліся з лаваў і, у знак павагі схіліўшы галовы, моўчкі стаялі каля сталоў. Некалькі імгненняў у памяшканні панавала поўная цішыня.

Парушыў яе Карл Іванавіч. Ён рашуча торкнуў пальцам у бок Карафа–Корбута:

— Ты ведаеш Амара Хайяма, чытаеш па памяці яго вершы, а ці вядомая табе творчасць нашага паэта Аляксея Хамякова? І калі вядомая, то што ты можаш пра яе сказаць?

— Аляксей Хамякоў нарадзіўся ў 1804 годзе ў Маскве. Служыў у Астрахані ў кірасірскім палку. Шмат падарожнічаў, займаўся жывапісам і літаратурай. З яго вершаў мне падабаецца «Думы», напісаны ў 1831 годзе. — Францішак на імгненне задумаўся, аблізаў вусны і, прыжмурыўшы вочы, пачаў чытаць:

Там были шум и разговоры,
И блеск ума, и смех живой;
И юных дев сияли взоры
Светлей, чем звёзды в тьме ночной...

— Досьць, — перапыніў юнака госць. — Малайчына. Бачу, што Хамякова чытаў, ведаеш. А вось Языкаў! Што скажаш пра яго вершы?

— Ваш добры сябар Мікалай Міхайлавіч Языкаў нарадзіўся ў 1803 годзе ў Сібірску. Як і вы, ён быў знаёмы з Пушкіным, яшчэ з 1826 года. Сябе называў «паэтам радасці і хмелю», бо вельмі любіў гэтыя хмель і радасць, і, як мне падаецца, яны яго і згубілі ў 1847–м. Дарэчы, яго сястра Кацярына стала жонкай Аляксея Хамякова.

— Э–эх, д’ябал! — па–добраму засмяўся апякун. — І гэта ведае!

А Францішак працягваў:

— З вершаў Мікалая Міхайлавіча мне падабаецца «Буря»:

Громадные тучи нависли широко
Над морем и скрыли блистательный день.
И в синюю бездну спустилась глубоко
И в ней улеглася тяжелая тень...

— Выдатна! Проста цудоўна! — Карл Іванавіч у захапленні запляскаў у далоні, потым штурхнуў у бок дырэктара:

— Мець такіх вучняў — гэта гонар нават для сталічнай гімназіі! Хаця, — апякун трошкі задумаўся, потым перавёў позірк на Мальчэўскага і спытаў: — А што ты, прыяцель, ведаеш з творчасці Івана Казлова?

— Іван Іванавіч Казлоў нарадзіўся ў 1779 годзе...

— Вершы яго памятаеш?

Ад такога напору незнаёмага чалавека Пятрок сумеўся, аднак хутка змог авалодаць сабой. Пракаўтнуўшы камяк, які раптоўна з’явіўся ў яго горле, ён пачаў чытаць:

О ты, кого хвалить не смею,
Творец всего, спаситель мой;
Но ты, к кому я пламенею
Моим всем сердцем, всей душой!...

— Досыць, — стомлена махнуў рукой Карл Іванавіч. Некалькі імгненняў ён задумліва глядзеў на юнака, потым павярнуўся да дырэктара: — Добрыя ў цябе вучні, адказныя. Няхай займаюцца сваімі спрэчкамі, не будзем ім перашкаджаць, — з гэтымі словамі ён лёгкім кіўком галавы развітаўся з гімназістамі і павярнуўся да выхаду.

Калі госці пакінулі клас, Мальчэўскі паспрабаваў узнавіць дыскусію, аднак Францішак ухіліўся ад гутаркі. Ён ужо зразумеў, што яго погляд на дабро і зло павярхоўны, непераканаўчы, і як патлумачыць сябрам тое, што сам адчуваеш, ды словамі не можаш перадаць?.. Ён не ведаў. Ён не шукаў абгрунтавання сваім нядаўнім доказам, не спрабаваў умясціць іх у строгія рамкі мышлення, быў цвёрда перакананы: хлусня і падман — гэта подласць нават у дачыненні да ворага. Хлопец успомніў, што і раней разважаў адрозна ад іншых, аднак не падзяліўся гэтым з Петраком — яго з новай сілай ахапіла агіда ад верагоднасці працягу бясконцай пустой спрэчкі.

2.

Дома бацька Маўрыкій Фаміч з цікавасцю выслухаў Францішкава апавяданне пра візіт у гімназію апекуна. Не перабіваў яго, не перапытваў, а калі той закончыў, з сумам у вачах падвёў пад пачутым рысу:

— Пан Гюбенталь¹ нядрэнны чалавек і доктар выдатны. Яго хвала мае вагу ў любой канцылярыі нашага горада, аднак, сыноч, — бацька цяжка ўздыхнуў, некалькі секунд памаўчаў. Потым падняў на сына свае сумныя вочы: — Аднак табе ўсё ж давядзецца пакінуць гімназію — не хапае ў нас з маці сродкаў, каб вучыць вас абодвух, — бацька зноў апусціў вочы долу, замоўк.

— Я ўсё разумею, тата.

---

¹ Гюбенталь Карл Іванавіч (Карл-Філіп Врангель фон Гюбенталь, 1786—1858) — хірург, доктар медыцыны. Адным з першых у Еўропе прапанаваў выкарыстоўваць гіпсавую павязку пры лячэнні пераломаў. З’яўляўся апекуном Віцебскай губернскай гімназіі.

— Арэнда кватэры, дровы на зіму, цёплая вопратка табе і Вільгельму,
— Маўрыкій Фаміч пачаў загінаць пальцы, пералічваючы артыкулы
бліжэйшых расходаў. — А кошты! За лета пуд хлеба падаражэў на
паўкапейкі, мяса — амаль на капейку...

— Тата, я ўсё разумею і ўжо падаў прашэнне аб адлічэнні з сёмага
класа, — Францішак падняўся з-за стала і наблізіўся да бацькі.

— І што дырэктар?

— Доўга ўпрошваў мяне застацца, а, зразумеўшы бессэнсоўнасць і
марнасць справы, паабяцаў дапамагчы ўладкавацца пісарам сярэдняга
разраду ў гаспадарчае аддзяленне гарадской палаты дзяржаўнай маёмасці.

— Што ж, ты хлопец здольны і ў пісарах не заседзішся, — адразу
павесялеў бацька. — А зносіны з людзьмі дапамогуць табе лепш пазнаць
жыццё, убачыць, як жыве чалавек, адчуць, як б'ецца кроў у яго жылах. Табе
гэта зараз вельмі патрэбна. Бачу, як вечарамі карпееш над нейкімі тэкстамі.
Пэўна, задумаў рыцарскі раман напісаць і прадаць? Ці я памыляюся?

Францішак ўздыхнуў, паціснуў плячыма, сціпла ўсміхнуўся:

— Не раман, а паэму на роднай гаворцы.

— Паэму! — Маўрыкій Фаміч ад здзіўлення патрос галавой. — А чаму
на простаай гаворцы? Чаму не на польскай або расійскай?

— А таму што нам, моладзі, крыўдна бачыць, як прыніжаюць нашу
мову, як запіхваюць яе пад лаву, лічаць недасканалай і не вартай ужытку.

— Што ты кажаш, сыноч? Хто так лічыць? На ёй жа размаўляе ўвесь
просты люд краю! Ніхто яе не забараняе і не цураецца.

— А вось паслухай, што піша ў сваёй «Граматыцы» Грэх, — юнак
падхапіў з лавы падручнік, пагартаў старонкі, пачаў чытаць: — Беларускае
мова — гэта мова не народная, бо складаецца са слоў царкоўна-славянскіх,
польскіх і лацінскіх, — Францішак закрыў кнігу, кінуў яе на лаву. Потым
зноў нахіліўся, узяў у рукі другі падручнік: — А вось тут нейкі Устралаў у
сваёй «Рускай гісторыі» сцвярджае, што «беларускае гаворка, якая панавала
ў княстве Літоўскім, уяўляла пачварную сумесь слоў і зваротаў рускіх,
польскіх і лацінскіх». Разумееш, тата?

— Разумею. Але я разумею і іншае — адзін ты нічога пад гэтым сонцам
не зменіш, нават калі паэма твая здарыцца звышгеніяльнай.

— Я думаю зрабіць яе народнай. Я напішу яе на беларускай,
зразумелай простае чалавеку, гаворцы, пушчу ў народ, аўтарства ж не
ўкажу.

— І што табе гэта дасць?

— Мне — нічога, а простым людзям — павагу да сябе як да народа, які мае не толькі багатую гісторыю, але і старажытную, годную мову. Бо

Мова радная лучшая ў свеце,
Гавораць на ёй старыя і дзеці,
Люблю я яе ад кропкі да слова,
Мову радную, маткіну мову.

— Твае развагі цікавыя, сыноч, хаця і небяспечныя.

— Таму і паэму хачу я зрабіць народнай.

— А верш ты чый прачытаў?

— Гэта так... — сціпла, куточкамі вуснаў усміхнуўся юнак. — А яшчэ я спадзяюся супрацоўнічаць з газетамі. Магчыма, так атрымаецца зарабіць трохі грошай. Не хвалойся за мяне, тата. Планаў я маю шмат, самых розных, толькі б здароўе не падвяло.

Францішак гаварыў упэўнена, бадзёра, і бацька, здаецца, паверыў яму, пасвятлеў тварам. Ды ён і сам імкнуўся паверыць сабе, сваім словам, бо яму невыносна балючай была думка, што яго разгубленасць і адчуванне мізэрнасці існавання, няўпэўненасць і адчай з-за пастаяннай галечы перакінуцца раптам на брата Вільгельма, на бацьку, на маці, і тады яны ўбачаць, у якую страшную бездань коціцца іх жыццё. А ўбачыўшы і зразумеўшы, наробяць дурноты. Чаму б не даць ім адчуць сябе шчаслівымі і патрэбнымі, хай і часова?

Юнак уздыхнуў, перавёў позірк на маці, якая корпалася ля печы і не ўмешвалася ў гутарку мужчын. Невысокая, худзенькая, здалёк яна выглядала дзяўчынкай-падлеткам, але час, нялёгкае жыццё і вечнае безграшоўе накінулі на яе твар сетку дробных зморшчынак, ды і рукі яе пацвярджалі, што ўзрост ужо не дзявочы. Адчуўшы позірк сына, маці павярнула да яго галаву, усміхнулася:

— Хутка, сыноч, будзем вячэраць.

Францішак усміхнуўся ў адказ, сеў на лаву, прытуліўся спінай да сцяны і задумаўся. Бацькоўская любоў! Вось падмурак, на якім ён будзе сваё жыццё. Нецярпенне бацькам падману і подласці, вера маці ў чалавечую міласэрнасць — гэта галоўнае, што яны маюць і што перадаюць сваім дзецям. За ўсё сваё нядоўгае пакуль што жыццё ён не памятаў ніводнага выпадку, каб бацька і маці сварыліся, ці размаўлялі паміж сабой злосна, ці раздражняліся. Магчыма, яны і сварыліся, аднак ён не бачыў таго і не чуў. І, дасць Бог, ніколі не ўбачыць і не пачуе.

3.

Заўтра ніколі не бывае новым днём. У лепшым выпадку яно — дапаўненне да сёння, у горшым — яго працяг, і тады жыццё непрыкметна ператвараецца ў адзін прэсны, бясколерны, нічым не прыкметны дзень. Пра гэта думаў Францішак, ідучы да новага сябра — Арцёма Вярыгі–Дарэўскага.

Вечарэла. Летняе сонца, без астачы аддаўшы пяшчоту зямлі, стомлена каціла за небасхіл. Паветра свяжэла. Падаўжаліся цені. На траве і лістоўі з’яўляліся першыя кроплі расы, і разам з ёй аднекуль з вышыні апускаўся на горад змрок.

Настрой у маладога Карафы–Корбута быў цудоўны: некалькі гадзін таму на пошце ён атрымаў свежанькі, з пахам фарбы, нумар варшаўскай «Газеты штодзённай»² са сваім артыкулам і спяшаўся падзяліцца гэтай радасцю са старэйшым сябрам. Шлях быў няблізкі, але не так ад стомленасці ў нагах, як ад гэтай радасці ён час ад часу прысаджваўся на якую–небудзь лаву, даставаў з кішэні газету, асцярожна, каб выпадкова не парваць, не пакамячыць, разгортваў яе і чарговы раз перачытваў свой допіс з Віцебска ў Варшаву: «Якім жа вам падасца голас з Віцебска сярод аркестра шматлікіх галасоў, што злятаюцца да вас з усіх куткоў Еўропы? Але чаму б вам не ведаць, як і мы тут жывём? Сталага тэатра, дзе б мы маглі бачыць уласныя дагератыпы ў камедыі і вартыя прыклады ў драме, у нас няма...

Клуб, які нядаўна займелі, з жалем трэба прызнаць, ні да чаго нас настолькі не праявіў, як да картачнай гульні ды бахусавых уцех. Што да прыгожага полу, пра яго скажам асцярожна і далікатна, як сама прыстойнасць ды павага да квяцістай — з руж і церняў — кароны роду людскага патрабуе. Пекныя нашы пані (нельга сказаць інакш) таксама наведваюць клубныя балі, дзе танчаць з вялікай самаахварнасцю, смела выдаткуючы цяжка і лёгка зароблены грош сваіх мужоў, бацькоў і братоў на крыналіны, кветкі, забаўкі, шалі, карункі ды іншыя неабходныя прадметы; дома, у коле сябровак, яны бавяць час прыстойна і ціха — за плёткамі, з мэтай падрыхтоўкі грамадскай думкі аб рэчах і асобах, а часам зымправізуюць аматарскі тэатр ці канцэрт на карысць бедных або на парафіяльны пабернардынскі касцёл св. Антонія.

Чаго ж больш чакаць? Зласлівыя катоны гавораць, што нашы дамы жаданне пазабаўляцца і пафранціць прыздабляюць у выглядзе дабрачыннасці, а за межамі тэатраў і канцэртаў іх любоў да бліжняга спачывае на лаўрах. Для агульнай радасці мушу прызнаць, што пекныя (да канца буду галантны) нашы пані любяць чытаць кніжкі і штораз большай

² Маецца на ўвазе «Gazeta Codzienna», № 197 за 1860 год.

масай адмаўляюцца ад кепскіх французскіх раманаў. Яны размаўляюць на роднай мове, можа, часцей, болей ды нават і лепей, чым па-французску...»

Артыкул яму падабаўся. У ім ён паведаміў чытачам, што жыццё ў правінцыйным горадзе такое ж насычанае, як і ў сталіцы; што тут ладзяцца выступленні аматарскіх тэатраў і дабрачынныя канцэрты. Ды і як было аб гэтым не ўспомніць, калі ён сам браў удзел ва ўсіх гэтых імпрэзах, граў на фартэпіяна санаты Бетховена і варыяцыі Расіні. А танцы з пекнымі паненкамі, картачныя гульні і бахусавы ўцехі — гэта другаснае, бо куды ад гэтага дзенешся ў такім грэшным свеце?

Пакуль дабраўся да дома, у якім кватараваў Вярыга–Дарэўскі, сцямнела, аднак яркае святло ў акне сябра сведчыла: той не спіць. Наадварот: у яго, мабыць, госці. Сапраўды, госці. Першым Францішак убачыў не Арцёма, гаспадара, а іх агульнага знаёмага, былога аднакласніка Кажэўнікава. Убачыўшы Карафа–Корбута, Кажэўнікаў сумеўся, потым працягнуў руку для вітання і прамармытаў:

— А я думаў, Насця Карпава³ з сяброўкай прыйшла.

— Ноч на дварэ, — хітнуў на акно Францішак. — Жанчыны і дзеці павінны класціся спаць.

— Ну, да ночы яшчэ далёка. А Насця жыве побач, у суседнім доме.

У адрозненне ад Кажэўнікава, Арцём Вярыга–Дарэўскі вельмі ўзрадваўся прыходу Карафа–Корбута. Вітаючыся, прыабняў яго, указаў на сваё любімае крэсла: «Сядай», — а потым нечакана засмяўся і замахаў дурасліва рукамі:

— Я ж забыўся прадставіць цябе свайму госцю.

Францішак спыніўся, зірнуў убок і ўбачыў, як з канапы падымаецца малады, не знаёмы яму чалавек. Стройны, падцягнуты, з рэзкімі рухамі і калючым цэпкім позіркам, ён спачатку падаўся Францішку ваенным, аднак ушчэнт разбіў пра сябе ўяўленне першымі словамі.

— Фелікс Тапчэўскі⁴, — прадставіўся ён. — Паэт–пачатковец.

— Францішак Карафа–Корбут, — адказаў Францішак, з задавальненнем паціскаючы сухую моцную руку свайго новага знаёмага.

---

³ Карпава Настасся — агентка III аддзялення паліцыі, па данясенні якой 6 траўня 1863 года Вярыгу–Дарэўскага арыштоўваюць і, як і Маўрыкія Карафа–Корбута, прыгаворваюць да васьмі гадоў катаржных работ на горных заводах Сібіры.

⁴ Тапчэўскі Фелікс Феліксавіч (1838–1892), псеўданім — Хвэлька з Рукшэніц, беларускі паэт.

— А мы тут пра творчасць Тараса Шаўчэнкі гаворым, — наліваючы ў шклянку гарбаты, паведаміў гаспадар. — І прыйшлі да высновы, што ўкраінскія паэты намнога нас абышлі ў падрыхтоўцы грамадства да ўспрыняцця твораў гожага пісьменства на мове карэнных жыхароў і што нам, як паветра, патрэбны ўласны Шаўчэнка, свой нацыянальны Паэт. Гэта патрэба часу.

— Яго не прызначыш.

— Не прызначыш, яго трэба шукаць.

— У нас хапае паэтаў, — асцярожна беручы ў рукі шклянку і сядваючы ў крэсла, сказаў Францішак. — Сыракомля, Марцінкевіч, Каратынскі, Міцкевіч, браты Грымалоўскія. Ты, у рэшце рэшт.

— Ты мяне не пачуў: нам патрэбны першы беларускі Паэт! А гэта не проста паэт, якіх у нас і праўда хапае. Але чалавека, які стаў бы сімвалам беларускасці, яго сцягам, узорам для сённяшніх і заўтрашніх літаратараў, — такога Паэта бракуе. Няма яго. Або мы яго не заўважаем. Не бачым.

— А Сыракомля? Мне падаецца, што ён, як ніхто іншы, віртуозна валодае беларускім словам, з лёгкасцю можа прыстасаваць мову да ўсіх вымаганняў думкі і стылю.

— Так, пра нашу мову ён сапраўды гаворыць, што ў ёй досыць лёгкасці і, разам з тым, сілы, каб перадаць у паэзіі мяккія і далікатныя пачуцці, што ў жывой размове яна абыходзіцца лёгкімі зваротамі і трапнымі выразамі, што з прагрэсам самога народа і развіццём пісьменнасці яна здолее са сваіх каранёў выпрацаваць словы, якіх сёння яшчэ не хапае. На жаль, ён не вельмі давярае нашай мове, лічыць, што яна праходзіць цяпер час дзяцінства. Ды і асабістыя яго якасці не вельмі пасуюць лідару.

— Я нядаўна сустракаўся з панам Сыракомлем, — уступіў у гутарку Фелікс Тапчэўскі, — і размаўляў з ім пра тое ж. Тады ён сказаў мне, што Марцінкевіч, першым узяўшы ў свядомыя рукі беларускую дуду народа нашага, здабыў з яе песню, якую народ зразумеў і якая паўтарыла хатняе рэха. Але ж літаратурныя і эстэтычныя погляды пана Вінцэнта грунтуюцца на прынцыпе так званай этнаграфічнай дакладнасці. У гэтым ён бачыць нацыянальную адметнасць беларускай літаратуры. Мне падаецца, што грамадскія матывы ў яго творчасці моцна прыглушаны, ён імкнецца ідэалізаваць сялянскі побыт — а гэта ўсё прыводзіць, па сутнасці, да адмаўлення неабходнасці глыбокага паказу народнага жыцця.

— Дарэчы, Дунін–Марцінкевіч піша свае творы з намерам дапамагчы засваенню здабыткаў польскай кніжнасці, пра што ён недвухсэнсоўна паведамляў увосень 1858 года на першым беларускім сходзе пісьменнікаў, — падтрымаў думку Тапчэўскага гаспадар. — Ён тады сказаў, што прыспешыць

наш люд, ад прыроды гультаяваты і не надта высокамаральны, да асветы — гэта тое самае, што прутком перакульваць горы.

— У многіх яго творах героі не натуральныя, аперэтакныя. А чаго вартыя словы, якія ён уклаў у вусны старога Наклікі ў апавяданні «Купала»? Вельмі характэрнае павучанне для сялян:

Слухайце старога — яго голас з неба!
Гнацца за ізбыткам, дзетачкі, не трэба!
Хваліць толькі Бога; шчыра працаваці,
Любіць родных паноў, маўляў, родных браці,
Вось вашае дзела!

— А Каратынскі? — па памяці пералічваў Францішак знаёмыя прозвішчы. Асабіста ён нікога з іх не ведаў, ніколі нават не бачыў, аднак яму было важна пачуць, як да іх ставіцца Арцём.

— Каратынскі — выдатны паэт, але вельмі ўжо натуралістычны. Ён жадае вывесці на сцэну народ такім, якім ён ёсць, і прымусіць яго прамаўляць аб самім сабе рознымі забаўнымі песенькамі, прымаўкамі і выслоўямі. Несур’ёзна ўсё гэта, быццам у людзей няма ўласнай чалавечай гамонкі.

— А ты сам? Ты напісаў «Гутаркі з пляндроўкі па зямлі латышскай», «Паўрот Міхалкі», «Быхаў», драму «Гордасць», паэму «Астульга» і, урэшце, ідучы за прыкладам пана Вінцэнта, пераклаў на родную мову ўсяго «Конрада Валенрода», ды пераклаў так цудоўна, што сілай і ўзнёсласцю радка здзівіў усіх, нават самога неўміручага песняра.

— Не, не па Хомку шапка, — Вярыга–Дарэўскі сумна паглядзеў на суразмоўцу, і таму падалося, што сябар ведае нешта такое, пра што лепш нават не думаць. — Беларухчына — гэта і праўда мой ідэал, мой крыж і маё пракляцце. Я гатовы пакласці на яе алтар усё, што маю, аднак стаць першым не здолею, не змагу. Вось знайсці б таго, хто напісаў паэму «Тарас на Парнасе»! — Арцём ускінуў галаву і запытальна зазірнуў у зрэнкі Карафы–Корбута. Ад гэтага позірку, глыбокага і гарачага, кроў закіпела ў жылах Францішка, параненай птушкай затрапятала сэрца, сцялася горла, аднак ён не адвёў вачэй, вытрымаў нечаканы іспыт, не здрадзіў дадзенаму сабе слову, сваёй задумцы. А Вярыга–Дарэўскі працягваў:

— Бо, па сутнасці, мы існуём самі па сабе, не можам спадзявацца на масы. А «Тарас на Парнасе» — гэта выключэнне. Вось толькі хто напісаў гэты шэдэўр — невядома, і гэта кепска. Вельмі кепска.

— Народ напісаў.

— У Расіі рукою народа водзіць Някрасаў, — усміхнуўся гаспадар. — Нехта ж і ў нас першым выпісваў літары пра Тараса.

У пакоі павісла цішыня. Францішак, чакаючы працягу размовы, дробнымі глыткамі дапіў гарбату, паставіў шклянку на стол, адкінуўся на мяккую спінку крэсла. Ён ужо зразумеў, чаму так абрадаваўся яго прыходу Арцём, і падрыхтаваўся да допыту. Нібы прачытаўшы яго думкі, гаспадар падхапіўся з крэсла і накіраваўся да кніжнай шафы. Хутка вярнуўся з альбомам і лісткамі паперы. Сеў на ранейшае месца і, хітра ўсміхаючыся ў бародку, паглядзеў на Карафу–Корбута.

— А мы параўнаем стылі. Паэмы і твайго верша, пакінутага ў маім альбоме, — адзін з лістоў ён працягнуў Тапчэўскаму: — Чытай, Фелікс.

Той прачытаў напісанае на паперы, паціснуў плячыма:

— Відавочна, што гэта пісаў адзін аўтар.

— Перадай ліст Францішу.

Фелікс, нічога не разумеючы, зноў паціснуў плячыма, павярнуўся і працягнуў аркуш Францішку.

На аркушы ў два слупкі было напісана:

Авохці мне! Як там прыгожа!	То–та радасць, радасць будзіць,
Чырвоныя краскі, мак і рожа,	Калі бог за мужыкоў
Як быццам хто намаляваў!	Ды вянок табе прысудзіць —
Ну, як сукенку хто паслаў!	З белых рож і васількоў!

Францішак прагледзеў напісанае, стрымана ўсміхнуўся:

— Злева — урывак з «Тараса на Парнасе», справа — здаецца, урывак з майго верша «К дудару Арцёму ат наддзвінскага мужыка», які я летась пакінуў у тваім альбоме пад нумарам 28. Але ж гэта розныя творы!

— Творы розныя, аўтар — адзін!

— Не я прыдумаў «Тараса».

— Добра, — гаспадар зноў падскочыў з крэсла, забраў у сябра паперу, паклаў у альбом. — Я прамаўчу пра твае жарты і эмоцыі, але звярну ўвагу на музычны рытм, які з’яўляецца ўласцівацю тваёй паэзіі і які ўжо сам па сабе здольны выклікаць падазрэнні не на тваю карысць. Ты сярод нас прызнаны музыка, таму і паэма — справа твая, — Арцём замоўк, нейкі час уважліва глядзеў на сябра, потым раптоўна запытаўся пра іншае: — Ты верыш Рыпінскаму?

— Ён сумленны, прыстойны шляхціц.

— Дык вось, пан Аляксандр, прачытаўшы «Тараса», вызначыў без ваганняў: твор напісаў наш брат, віцебскі шляхціц, які любіць паляванне і добра ведае лес. А ў Віцебску ёсць толькі адзін паэт, які аддана любіць паляванне. І гэты паэт — ты, Франціш.

— Лухта нейкая.

— Лухта? – засмяўся Вярыга–Дарэўскі. — Добра, ідзём далей. Вобразы Булгарына і Грэча прапісаныя вельмі жвава, быццам з натуры, аднак яны не адпавядаюць сапраўдным. Булгарына ты ў паэме апісваеш так:

Глядзіць Тарас — аж гэта сівый,
Кароткій, тоўсты, быць чурбан,
Плюгавый дужа, некрасівый
Крычыць, як ашалелый, пан.

А насамрэч ён высокі, сярэдняга целаскладу. Заўсёды ахайна падстрыжаны, з твару прыемны. Вочы вялікія, нос прамы, вусны поўныя.

— Навошта ты мне гэта расказваеш?

— Гэта я расказваю таму, што з вядомых віцебскіх паэтаў толькі адзін ніколі не бачыў ні Булгарына, ні Грэча, ні Салагуба, і гэты паэт — ты, Франціш. Ты адзін ніколі не быў у Пецярбургу, а таму партрэты сваіх герояў спісаў з карыкатур. Ты таленавіты паэт, Карафа–Корбут, у цябе божы дар, ты можаш стаць тым, каго мы столькі гадоў чакаем. Але чаму ты хаваешся? Саромеешся? Баішся? Не гатовы да славы? Не маўчы, Франціш!

— Не я прыдумаў «Тараса», — скрозь зубы, амаль па складах адказаў Францішак. — Мне не патрэбная чужая слава.

У пакоі зноў павісла цішыня, якую парушала толькі патрэскванне свечак. І зноў першым загаварыў гаспадар. Гэтым разам ён глядзеў на Тапчэўскага:

— Я прачытаю верш, а ты скажы, што думаеш.

Арцём пагартаў альбом, знайшоў патрэбную старонку, пачаў чытаць:

Што табе, дудар, прыспела
Смелыя песні завадзіць?
Ці то лёгкая, брат, дзела
Нашу браццю прасвяціць?
Крыкнуць на цябе паноўя,
Што ты шкоднік і місьцюк,
Страціш голас і здароўя
І дуду упусціш з рук.
І абмыешся слізамі,

І падумаіш ні раз:
«Божжай ласкі нет над намі,
І нет праўды сярот нас».
Ты мяне, аднак, ня слухай:
Мало што я завяду! —
Цэлай грудзьдзяй дуй і дмухай
У жулейку і ў дуду!
Ні гнявіся за абмылку,
Што зачаць я ні сумеў:
Калі бог табе даў сілку, —
Дуй, як дуў, пяі, як пеў!
Грудзьдзяй цэлай гудзі смела
На увесь мужыцкій свет, —
Што пасеіш, будзіць цэла,
Будзіць некалісь і цвет:
То–та радасць, радасць будзіць,
Калі бог за мужыкоў
Ды вянок табе прысудзіць —
З белых рож і васількоў!
Белы рожы — то за гэта,
Што ты совесць беліш нам,
Што нас вывеў ат Яхвэта,
Хоць наш бацька, кажуць, Хам.
Васількі — то, брат, нябёсы,
Аткуль кожны божжый дар,
Аткуль сонца, дождзік, росы,
Аткуль мы і ты, дудар.
Так, мой мілы брат Арцёмка,
Бог цябе благаславі!
Іграй шчыра, пяі громка
І жыві нам ды жыві!

Арцём прачытаў апошнія словы, замоўк, а ў Фелікса яшчэ некалькі секунд ва ўсім целе, у сэрцы і скронях пульсавала: «Іграй шчыра, пяі громка і жыві нам ды жыві!» Урэшце першае ўзрушэнне ад верша пайшло на спад, сэрца крыху супакоілася, і Фелікс, набраўшы паветра і, выдыхнуўшы разам з ім унутраны запал, прамовіў:

— Моцны верш. А словы

«Ні гнявіся за абмылку,
Што зачаць я ні сумеў:
Калі бог табе даў сілку
Дуй, як дуў, пяі, як пеў!
Грудзьдзяй цэлай гудзі смела

На увесь мужыцкій свет, —
Што пасеіш, будзіць цэла,
Будзіць некалісь і цвет», — гэта прарочыя словы, гатовы заклік да барацьбы!

— Хлопцы! — Францішак падхапіўся з крэсла і, быццам зацкаваны звярок, звярнуўся да абодвух: — Ну не здольны я быць лідарам. Не маю таленту, каб узвесці нашу мову ў ранг літаратурных, узняць яе да ўзроўню сусветных. Гэта зрабіць можа толькі геній, вяшчун.

— Шкада, вельмі шкада, што ты не баец, — не адрываючы позірку ад свечак, Арцём некалькі разоў расчаравана хітнуў галавой. — Чвэрць стагоддзя таму шляхта прайграла сваю першую бітву за незалежнасць айчыны, бо не прызвала на барацьбу народ, не паверыла яму... Зараз уся надзея ускладзена на нас, беларускіх паэтаў і пісьменнікаў. Толькі мы ў стане абудзіць дух народа, але перш, чым зрабіць гэта, мы праз свае творы павінны паказаць, што ён ёсць, гэты народ, што ён жывы, што ён — сіла. А ўжо потым можна клікаць яго да зброі, да супраціву. Інакш ... — Арцём крыва ўсміхнуўся і махнуў рукой.

— Што інакш?

— Інакш вянок з белых руж і васількоў ператворыцца ў цярновы.

4.

Кожны раз, калі Францішак ішоў на службу ці вяртаўся дамоў, ён адчуваў, як прыгнятае яго шэры натоўп. Назіраючы за людзьмі, ён зведваў невытлумачальную трывогу. Людзі, людзі, людзі... Увесь час новыя і да звар'яцнення падобныя: мужчыны ў аднолькавых вопратках, жанчыны ў аднолькавых строях, дзеці ў аднастайных кашулях, а галоўнае — усе яны мелі аднолькава закам'яненыя твары і нежывыя вочы. Быццам не людзі хадзілі па вуліцах, а ажыўленыя раптам статуі. Ён часта пытаўся ў сябе, ці адчуваюць яны хоць што-небудзь, ці думаюць, ці разважаюць. Спрабаваў адшукаць на іх тварах і ў іх вачах адценні жывых чалавечых пачуццяў, але бачыў толькі абыякавасць і пустату. Гэта было трагічна. Яшчэ больш трагічнай была думка пра тое, што многія з гэтай масы верылі ў тое, што іх жыццё ўдалося, а калі б ім падвысілі заробак рублёў на пяць, яны наогул былі б шчаслівыя.

Ён кожны божа дзень бачыў гэты натоўп, разважаў, як можна яго расшавяліць, ажывіць, ачалавечыць. А галоўнае — ці трэба ім гэта? Ён ужо ненавідзеў сябе за тое, што з'яўляецца яго часцінкай, адчуваў, як чарсцвее душа, камянее сэрца, пусцеюць вочы. Ён не хацеў быць такім, як усе, і,

пэўна, таму 30 ліпеня 1862 года звольніўся з пасады пісара вышэйшага разраду палаты дзяржаўных маёмасцей.

Як жыў Францішак далей? Цяжка. Ён займаўся рэпетытарствам, даваў прыватныя ўрокі ігры на фартэпіяна, шмат пісаў вершаў, супрацоўнічаў з рэдакцыямі газет Вільні і Варшавы. У сваіх допісах паэт паведамляў навіны культурнага жыцця Віцебска, апісваў незайздросную долю правінцыйных служыцеляў Мельпамены, даваў звесткі пра дабрачынныя канцэрты, пра дзейнасць у бібліятэчнай справе Вярыгі–Дарэўскага, шмат апісваў норавы гараджан. Зрэдку яго друкавалі пад псеўданімам Пранціш Вуль, аднак дастатку такая дзейнасць сям’і не прыносіла.

Восенню 1862–га ён ажаніўся, узяў за жонку мяшчанку Ганну Іванаўну з роду Талвінскіх. З павелічэннем сям’і давялося пераехаць з вуліцы Селязнёўскай на Трынітарскую плошчу, дзе за пяць рублёў у месяц яны арандавалі кватэру ў сталяра Кліма Баўтуты.

Пранціш разумеў, што за апошнія гады ён, непрыкметна для самога сябе, шмат сілы аддаў барацьбе з сабой. Вершы, новая паэма «Два д’яўлы», якую ён, як і «Тараса на Парнасе», «пусціў у народ» непадпісанай, артыкулы ў газеты... А цяпер, з надыходам цяпла, ён раптам адчуў, што ў жыцці яго пачынаецца новы этап барацьбы. Прадчуванне было яшчэ кволым і вынікала хіба што з размоў — з бацькам, з вечна заклапочаным Вярыгай–Дарэўскім, ды яшчэ з павелічэння колькасці жандараў на вуліцах. Але яно раздзімала яго душэўнае полымя, гарачыла ў яго жылах кроў, апякала яго сэрца сваёй невядомасцю. І ўзмацняла трывогу. Рана, вельмі рана падбухторвае сялян да выступлення сваімі газетамі Яська — гаспадар з–пад Вільні. Не гатовыя сяляне да барацьбы, бо не бачаць яе сэнсу. Не падтрымаюць яны шляхту, здрадзяць.

Вечарамі перад сном, азіраючыся ў мінулае, ён не знаходзіў адказаў на сённяшнія пытанні. Попел, халодны попел перагарэлых дзён аднароднай шэрай покрывкай засцілаў яго памяць, і ён зноў адчуваў горыч будучай адзіноты. Некалі ён сцвярджаў, што самы дасканалы твор прыроды — гэта чалавек, цяпер жа ў гэтым засумняваўся. Бо сам ён адзінаццаць гадоў быў капрызным і хваравітым дзіцём, восем гадоў — юнаком–гімназістам, яшчэ восем гадоў — нейкім пісарам у канторы і цэлы год — паразітам. Цудоўная хроніка жыцця, якая можа ўпрыгожыць сабой біяграфію кожнага чалавека!

Цяпер, сонечным красавіцкім днём 1863 года, ён без спешкі крочыў да Вярыгі–Дарэўскага. Асаблівых спраў да сябра не было — так, кволая надзея на які–небудзь падзаробак. Аднак дзверы ў кватэру Вярыгі–Дарэўскага аказаліся замкнёнымі, і гэта здзівіла, нават усур’ёз азадачыла. «Ну, сышоў сам куды–небудзь па справах, але ж дачка Габрыэля павінна быць дома!»

— Што, няма Арцёма? — аднекуль з–за кута паказалася знаёмая постаць Настасі Карпавай. — Не адгукаецца?

— Так, замкнёна, — разгублена адказаў Францішак і пацікавіўся: — А ці не ведаеш ты, куды мог пайсці ён разам з дачкой?

— Нікуды ён не выходзіў, — буркнула Насця. — Да яго цэлую раніцу ішлі нейкія мужыкі, а сам ён не з’яўляўся на вуліцы.

Францішак паціснуў плячыма, зноў грукнуў кулаком у дзверы, прыслухаўся і, не дачакаўшыся адказу, пайшоў прэч. Ён не азіраўся на вокны, не спрабаваў шпурнуць каменьчыкам, а проста пайшоў прэч. На Арцёма не крыўдаваў: пра сустрэчу не дамаўляліся. І чаму не шкадаваў: чаго—чаго, а вольнага часу меў ён удосталь. Заспакоіўшы сябе тым, што шпацыр на свежым паветры ў ціхі сонечны дзень — вельмі карысная лячэбная працэдура для яго хворага сэрца, ён, пераходзячы вуліцу, заўважыў Настассю Карпаву. Тая ўладкавалася на лаве ў засені ліпы і, трымаючы на каленях сшытак, глядзела ў бок кватэры Вярыгі–Дарэўскага. Францішак спачатку падумаў, што ў сшытку запісаны вершы, але дзяўчына яго не чытала. У сшытак яна не глядзела. Яна застыла на лаве, не зводзячы вачэй з дзвярэй Вярыгі–Дарэўскага.

«Цікава! — пра сябе ўсміхнуўся Францішак. — Няўжо яна закахалася ў Арцёма. І на розніцу ва ўзросце не звяртае ўвагі? Яна ж, лічы, равесніца Габрыэлі!»

Карафа–Корбут перайшоў вуліцу, спыніўся ў завулку і пачаў назіраць за дзяўчынай. Чакаў нядоўга. Да яго здзіўлення, дзверы ў кватэру Вярыгі–Дарэўскага неўзабаве адчыніліся і на ганак выйшаў сам гаспадар. Пастаяўшы трохі на тратуары, уважліва аглядзеўшы наваколле, ён раптам закашляўся. І адразу з яго кватэры пачалі выходзіць мужчыны, па адным. Яны выходзілі на вуліцу і, не развітваючыся, разыходзіліся ў розныя бакі.

«Ігнат Будзіловіч, Баляслаў Кульчыцкі, Казлоўскі, Генрык Дмахоўскі, Антон Грабніцкі», — Францішак пазнаваў некаторых здалёк. Але чаму яны не развітваюцца з Вярыгай–Дарэўскім, чаму разбягаюцца, бы незнаёмыя між сабой? Адначасова з гэтым ён бачыў, як змяніла свае паводзіны Насця, як рэзкім рухам выцягнула з–пад паддзёўкі аловак, як хутка пачала рабіць у сшытку пазнакі. «Яна што, сочыць за Арцёмам? — выбухнула ў галаве недарэчнай здагадкай. — А калі так, то навошта запісвае?» З такімі пытаннямі ён пакінуў сваю схованку і зноў накіраваўся да кватэры сябра.

Гэтым разам Арцём адчыніў адразу. «Пэўна, праз акно мяне ўбачыў», — адзначыў Францішак. Павіталіся, накіраваліся ў залу.

У зале яшчэ не было прыбрана пасля гасцей: збітыя дыванкі ля крэслаў, сцягнуты на бок стала абрус, скамечаныя аркушы паперы на крэслах і на падлозе сведчылі пра тое, што тут нядаўна віравала работа. Цяжкая хмара тытунёвага дыму пад столлю была гэтаму пацвярджаннем.

— Сур’ёзныя былі ў цябе госці, — папраўляючы абрус, адзначыў Францішак.

— Дзік, Дмахоўскі, Будзіловіч, Колб, — не стаў маніць гаспадар. — Вайсковы камісар Эліадор Валодзька прывёз загад ЛПК⁵ падтрымаць польскае паўстанне і неадкладна пачаць мяцеж у Віцебскай губерні.

— Калі?

— Ноччу з 22 на 23 красавіка.

— А людзі, зброя? Ніхто ж не падрыхтаваны як след! Яны што там, у Вільні, думаюць — раскідалі па вёсках сотню—другую «Мужыцкай праўды» — і справа зробленая, мужыкі гатовыя ўзяцца за касу ці сахор?

— Гэта рыторыка, Франціш, — Арцём паставіў на стол місу з пернікамі, напоўніў шклянку гарбатай, працягнуў сябру: — І не хвалойся ты так, ёсць у нас зброя — у маім фальварку Стайкі для паўстанцаў схавана дастаткова і ружжаў, і пісталетаў.

— Мяне не цікавіць палітыка, але нават я разумею, што паўстанне, якое не мае духоўнага стрыжня і падтрымкі нізоў, асуджана на паразу — і больш ад яго будзе шкоды, чым карысці.

— Тут ты маеш рацыю, дружа, — вочы Арцёма адбілі сум. — Ведаю я і лялькаводаў, якія стаяць за ўсім гэтым, неаднойчы з імі сустракаўся, спрачаўся, спрабаваў пераўпэўніць, аднак усё марна, — ён глыбока ўздыхнуў, з шумам выдыхнуў паветра з сябе. І столькі сапраўднага, унутранага болю, столькі горычы адчуў Францішак у апошнім слове сябра, што вырашыў не працягваць гутарку пра будучае ўзброенае выступленне. Яму дастаткова было і таго, што дома кожны вечар бацька гаварыў пра паўстанне, пра мару ўзнавіць шляхецтва і атрымаць за гэта ўзнагароду.

Гаспадар таксама маўчаў. Некалькі хвілін ён круціў у далонях пустую шклянку, потым паставіў яе на стол, вымучана ўсміхнуўся:

— Ты лепш раскажы, як жывецца? Як пішацца? Дарэчы, навошта верш «Два д’яўлы» ты пакінуў без аўтарства? У Віцебску ўсе ўсё роўна здагадваюцца, што гэта твой твор, і дзівяцца, чаму не падпісаны.

— А што ўжо ў «Д’яўлах» не так?

---

⁵ ЛПК — Літоўскі правінцыйны камітэт цэнтральнага органа падрыхтоўкі паўстання на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю.

— Усё так, — крыху павесялеў Арцём. — Паэма лёгкая, гарманічная, вясёлая. Ты карыстаешся народнай мовай як віртуоз, тонка і ненавязліва ўводзіш сімволіку, але «вушы» усё-ткі пакінуў.

— Якія вушы? — не зразумеў Францішак.

— Вушы, па якіх нескладана здагадацца, каму належыць аўтарства, бо, наколькі я ведаю, гаспадарчы адзел палаты дзяржаўных маёмасцей, дзе ты нейкі час служыў, займаўся якраз акцызнымі пытаннямі, зборам і ўлікам падаткаў ад продажу гарэлкі. Ці я памыляюся? — і, не чакаючы адказу, пачаў чытаць:

Сатане было заўгодна
С пекла нас дваіх паслаць:
Цібе — ў Віцебск, міне — ў Гродна
Душы п'яніц самушчаць.
Думаў, будзе мне пажыва,
Загуляю ў Гродне я;
Гдзе акцыз ідзе шчасліва,
Ёсць пажыва там мая.

— Акцызнымі пытаннямі займаецца Казённая палата, — паспрабаваў удакладніць Карафа–Корбут, аднак Вярыга–Дарэўскі яго не слухаў і па памяці працягваў чытанне:

А ці ведаеш, сваячык,
Што ткі я скажу табе:
«Куды дзенуць, небарачык,
Ласку зроби — вазьмі к сабе.
Хоць мяне й забілі гады,
Можа, мне нядоўга жыць,
А ўсё ж пеклу радзець нада,
Трэба троху паслужыць».
«Жаль цябе мне і самому,
Ну ды ладна, дай руку», —
Адказаў бы я чужому,
А няможна ж сваяку.

— Верш вельмі меладычны і стройны. Але чаму д'яблаў ты некалькі разоў называеш сваякамі?

Карафа–Корбут не адразу зразумеў пытанне, а калі зразумеў, хітра прыжмурыўся. Лёгкая ўсмешка кранула яго вусны, адбілася іскрынкай у зрэнках:

— Ды кожны, хто прачытае памфлет Вінцэся Каратынскага «Выпіў Куба да Якуба», назаве д'яблаў і чарцей блізкімі сваякамі.

Выпіў Куба да Якуба,
Якуб — да Міхала.
Пляшка лясь,
Вацэк бразь —
І работа стала...

Вярыга–Дарэўскі па–добраму засмяўся, адкінуўся на спінку крэсла, але весяліўся нядоўга — хутка зноў глядзеў сваімі цёмнымі, бы спелыя слівы, вачыма:

— Даўно хачу ў цябе запытаць, што значыць твой псеўданім. Валлэ — «ненажэрны» ці вуль — «вязніца»?

— Вуль — ад слова «вулей», а вулей — сімвал парадку і працавітасці, карыснасці і рухавасці.

— А яшчэ вулей — сімвал сур’ёзнага стаўлення чалавека да свайго таленту. У Скарыны на аўтапартрэце намалювана пчала, — з гэтымі словамі Арцём падняўся з крэсла, падышоў да акна, агледзеў вуліцу, уздыхнуў: — А Насця, небарака, усё вядзе назіранне.

— Ты ведаеш, што яна за табой сочыць?

— Ведаю, — Вярыга–Дарэўскі адварнуўся ад акна, і на сонечным фоне твар яго адразу стаў цёмны, злавесны. — Раней нерваваўся, нават дзяўчыначку шкадаваў. А цяпер супакойваю сябе тым, што яна і такія, як яна, сваімі даносамі пішуць праўдзівы летапіс часу.

— Цябе ж у любы час арыштуюць!

— А што гэта зменіць? Механізм паўстання запушчаны і яго ўжо не спыніць. А я? Я вельмі маленькі вінцік у гэтым механізме, і наогул — каму наканавана быць павешаным, той не ўтоне!

У пакоі наступіла цяжкая цішыня. Апошняя выслоўе нагадала абодвум, што паўстанне — гэта не гульня, не забава. Гэта супраціўленне ўладзе, цару Аляксандру. Гэта вайна і смерць.

Першым парушыў маўчанне гаспадар. Ён падышоў да Францішка, даверліва паклаў руку яму на плячо:

— Франціш, я ніколі не дазволіў бы сабе прасіць цябе пра гэта, але цяпер звяртаюся не да сэрца твайго, а да розуму, — зноў Арцём замаўчаў, а праз секунду рашуча прамовіў: — Не трэба табе ісці ў касіянеры, — і, убачыўшы на твары Карафы–Корбута сумесь разгубленасці, здзіўлення і абурэння, пачаў тлумачыць: — Ну які з цябе ваяка? Худы, нямоглы, вечна хворы. Цябе ж у першым баі заб’юць. А нам людзі патрэбныя тут, у горадзе,

бо народ можа дараваць паэту няўдалую рыфму ці бязглузды верш, а вось маўчання ў цяжкую часіну не даруе, ніколі не даруе!

— Можна пісаць і ў лесе, — Францішак перасмыкнуў плячамі і, адчуўшы, што Арцём зняў руку, працягнуў: — А народ нам даруе ўсё — і дарэмныя смерці, і рэпрэсіі, і новы віток уціску. Чаго ён нам не даруе — дык гэта здрады. Я не прыхільнік гвалту, але перад сном часта думаю пра будучыню Беларусі ў выпадку паразы паўстання. Лепшых людзей, эліту сашлюць на катаргу, а на іх месца прышлюць неадукаваных цемрашалаў з расійскай глыбінкі. Каб знішчыць душу народа, канчаткова забароняць мову. Пазакрываюць касцёлы. Павялічаць штаты карнага апарату.

— Пра ўсё гэта я гаварыў Каліноўскаму.

— І што ён?

— Спачатку назваў мяне баязліўцам і панікёрам, потым крыху супакоіўся і запэўніў, што мы пераможам, — гаспадар падышоў да свайго крэсла, абапёрся на яго спінку, працягнуў: — Ты мяне зразумей правільна, Пранціш. Гэта з табой я магу паразважаць на розныя тэмы, бо ты — мой найлепшы сябар, а з астатнімі я іншы. Перад імі я не вагаюся, не выказваю сумненняў, цвёрда ўпэўнены ў нашай перамозе, і так павінна быць, бо калі ўзяўся за гуж, то не кажы, што нядуж. Таму і прашу цябе застацца ў горадзе — ты самы таленавіты паэт у Віцебскай губерні, а мо і ў краі. У цябе велізарны патэнцыял. Ты зможаш праўдзіва праславіць нашу барацьбу за свабоду і незалежнасць у сваіх вершах. Ты...

— Дзякуй, Арцём, за добрыя словы, за веру ў мае здольнасці. Але я ад сваіх намераў не адмоўлюся.

— Што ж, вольнаму — воля, нявольнаму — крыж!

5.

Ноч з 22 на 23 красавіка 1863 года выдалася надзіва светлая і марозная. Буйныя зоры, падобныя да кавалкаў ільду ў бяздонным небе, бязладна мігцелі то там, то сям, і іх халоднае ззянне не давала радасці выпадковаму падарожніку, які дзесь запозніўся і хутчэй спяшаўся дадому. Месяц, самазадаволены і пузаты, нерухома вісеў над горадам і сваім нежывым бляскам асвятляў сонныя дамы і бязлюдныя вуліцы. Навокал панавала цішыня, ліпучая, цяжкая і такая жалобная, што маўчалі нават сабакі. Жахам і смерцю веяла ад гэтай цішыні ў пустым горадзе.

Аднак былі ў ім людзі, якіх не палохала халодная ноч. Яны невялікімі групамі рухаліся за горад. Адну з такіх груп, складзеную з гімназістаў, узначаліў Пранціш Вуль. Хлопцы былі апранутыя па-цывільнаму, а

ўзбраенне мелі толькі Пранціш з братам Вільгельмам — яны неслі за спінамі ружжы. Астатнія спадзяваліся атрымаць зброю на месцы збору — ля паштовай станцыі Дыманова.

Не зважаючы на холад, настрой быў узнёслы, і калі б хто–небудзь старонні сустрэў гэту моладзь, то падумаў бы, што хлопцы спяшаюцца за горад з нагоды свята Юр’я.

Як атрад ні спяшаўся, а ўсё ж ён спазніўся, да станцыі не дайшоў.

Раніцай, калі сонца ўзнялося даволі высока, Пранціш з сябрамі пачулі далёкія бязладныя стрэлы, больш падобныя да ўдараў дубцом па дуплаватым дрэве. Атрад спыніўся. Размовы адразу сціхлі.

— Гэта што, страляюць? — запытаўся ў брата Вільгельм. — Няўжо мы спазніліся і пан Вярыга–Дарэўскі пачаў бойку без нас?

— Там не павінна быць жандараў.

— Хто ж тады страляе? Чаму?

— А я адкуль ведаю! — раззлаваўся Пранціш. — Ідзем жа разам, адной групай.

— Але ты камандзір.

Пранціш Вуль не адказаў брату. Ён уважліва аглядзеў разгублена–спалоханыя маладыя твары сваіх падначаленых, крыху падумаў і прыняў рашэнне:

— Паскорана рухаемся да станцыі дзвюма групамі: у першай — тыя, хто мае зброю, у другой — бяззбройныя.

— Правільна, — пачуліся воклічы адабрэння. — Трэба спяшацца, бо, мабыць, там сапраўды бойка і патрэбная наша дапамога.

Атрад шпаркімі крокамі, а часам і подбегам, накіраваўся да месца бою. Аднак стральба хутка скончылася, і калі малалікая група моладзі наблізілася да Дыманова, там гаспадарылі жандары.

Паўстанцы спыніліся на ўзлеску, затаіліся.

— Адзін, два, тры, чатыры... — пачаў лічыць жандараў нехта з гімназістаў. — Дваццаць восем, дваццаць дзевяць...

— Ды іх тут з паўсотні, — перапыніў лічыльшчыка Пранціш. — А вунь яшчэ і конныя, і пакуль яны нас не заўважылі, трэба адступіць, да вечара схавацца ў лесе.

Так і зрабілі — паглыбіліся ў лес вярсты на тры, знайшлі глухую паляну, разбілі лагерь: з жэрдак і яловых лапак пабудавалі буданы і навес, пад якім распалілі невялікае вогнішча. Адвячоркам Пранціш з двума таварышамі пайшоў у разведку да станцыі.

На гэты раз у Дыманове панавалі цішыня і спакой, быццам не было тут ранішняга бою, не гінулі людзі, не лілася кроў, не бралі ў палон. Паўстанцы з узлеску нейкі час назіралі за вёскай, урэшце Пранціш прыняў рашэнне:

— Вы ляжыце, а я схаджу на станцыю, распытаю сялян, што тут адбылося раніцай.

Ён выйшаў на дарогу, абтросся ад травы і друзу і асцярожна рушыў да самай крайняй, бліжэйшай да лесу, хаты.

Калі падышоў бліжэй, то ўбачыў, што выбраная ім хатка зусім старая, трухлявая, ледзьве жывая і гаспадыня ў ёй — гэтка ж старая і ледзьве жывая бабка. Яна сядзела на лаве пад тоўстай, разгалістай дзічкай і з нецярплівай цікавасцю чакала набліжэння незнаёмца.

Пранціш зайшоў у двор, павітаўся і пасля адказу пацікавіўся, што за бой быў у вёсцы раніцай.

— Нашы мужыкі з жандарамі вязалі польскіх мяцежнікаў, — бяззубым ротам засмялася старая. — Тыя ўзяліся за ружжы, аднак нашы ім паказалі, што парушаць парадак, бунтаваць супраць цара–бацюхны нікому не дазваляць.

— І многа пабілі мяцежнікаў?

— Да смерці — не ведаю, а частку бандытаў зняволілі, закавалі ў жалеза і, здаецца, пагналі ў Віцебск, — прашамкала гаспадыня хаткі, потым падняла руку і з–пад далоні паглядзела на хлопца пустымі, выбеленымі часам вачыма:

— А чаму, міл чалавек, ты пра гэта пытаешся? Мо і ты бунтаўшчык?

— Я падобны да бунтаўшчыка?

Старая падазрона агледзела госця і засмялася, быццам закаркала:

— Не, для бунтаўшчыка ты вельмідохлы, зусім нягеглы.

Словы старой разанулі па сэрцы, але Пранціш стрымаўся, нічым не выдаў сваіх пачуццяў і, толькі выходзячы з двара, з сілай ударыў нагою трухлявы слуп, што падтрымліваў веснічкі. Слуп рассыпаўся, а разам з ім у пыл упалі і веснічкі. За спінай пачулася кудахтанне гаспадыні ў перамешку з пракляццямі, аднак Пранціш яе не слухаў...

Ноччу хлопцаў разбудзілі гукі бязладнай стральбы, якія даносіліся з боку Дыманова. Яны падхапіліся з лежакоў, збіліся ў купку і, не ведаючы, што рабіць, з надзеяй чакалі каманды свайго камандзіра.

Пранціш не ведаў, што рабіць. У Дыманове не павінна быць ні паўстанцаў, ні жандараў — сам жа хадзіў у разведку. Тады хто страляе? Што гэта значыць?

— Пэўна, сяляне перапалілі, — нерашуча высказаў ён здагадку. — Завялі ў Віцебскую крэпасць палонных нашых сяброў, атрымалі ўзнагароду і яе прапіваюць яе, веселяцца.

— І чаму мы павінны цярпець за іх, змагацца за іх свабоду? — пачуўся вокліч расчараванага гімназіста.

— Ім не патрэбная свабода, яны любяць і паважаюць сваіх катаў! — падтрымаў сябра другі.

Нехта ўспомніў забароненага Някрасава:

Люди холопского званья
Сущие псы навсегда.
Чем тяжелей наказанье,
Тем им милей господа!

— Досьць! — Пранціш рашуча перапыніў начны дыспут. — Наша віна ў тым, што яны нам не дапамагаюць. Не дапрацавалі мы, значыць, з імі, не датлумачылі. Не будзем цяпер спрачацца, а ўсе разам асцярожна выйдзем да станцыі і там, на месцы, высветлім прычыну стральбы.

Але да Дыманова яны зноў не дайшлі — сустрэлі на лясной дарозе нешматлікі атрад паўстанцаў пад камандваннем Ігната Будзіловіча.

— Хацелі вызваліць сваіх сяброў з вязніцы, — патлумачыў стральбу Ігнат, — але не хапіла сілы — вельмі ўжо моцную ахову пакінулі там жандары.

— Мы дапаможам.

— Вы? — Будзіловіч агледзеў бяззбройных юнакоў, затрымаў позірк на паляўнічых стрэльбах братоў, уздыхнуў: — Вязніцу ахоўвае дзясятка добра ўзброеных жаўнераў і хутка па трывозе да іх прыбудзе падмога.

— Бацьку майго ты сёння не бачыў? Не ведаеш, дзе ён?

— Маўрыкій Фаміч малайчына, з Арцёмам Вярыйгай–Дарэўскім арганізавалі атрад і рушылі да аршанскай шашы. — Ігнат замоўк, нейкі час напружана слухаў начную цішыню, потым зноў звярнуўся да Пранціша: —

Але вам, хлопцы, я раю далучыцца да мяне, бо ў ваколіцах поўна жандараў ды і мясцовае сялянства не вельмі прызна ставіцца да паўстанцаў.

6.

Судовы следчы губернскай ваенна–следчай камісіі Флор Дзмітрыевіч Чуліцкі сядзеў за сваім рабочым сталом і, абапёршы галаву на рукі, пра нешта засяроджана думаў. Яго працоўны дзень даўно скончыўся, за акном вечарэла, аднак чыноўнік, здаецца, не збіраўся пакідаць кабінет. Нарэшце ён нешта надумаў, адарваў ад рук галаву, павярнуўся да свайго памочніка, пісара вышэйшага разраду Восіпа Антонавіча Яўневіча, пацікавіўся:

— Колькі спраў не хапае для заўтрашняй перадачы ў Камісію ваеннага суда?

— Чатыры, — не адрываючыся ад працы, адказаў пісар.

— Чатыры, — паўтарыў следчы, адкінуўся на спінку крэсла і пачаў пальцамі церці скроні. — Гэта ж работы да поўначы.

— Ну, сёння можна аформіць яшчэ адну справу, а тры астатнія перанесці на заўтра: камісія ўсё роўна раней чым апоўдні на пасяджэнне не збярэцца, — пісар, дапісаўшы паперу, падняўся з–за стала і падышоў да следчага: — Падпішыце, Флор Дзмітрыевіч.

Следчы паставіў подпіс, пачакаў, пакуль падначалены падшые дакумент у папку, і запытаўся:

— Хто ў нас будзе сёння апошнім? Чытай.

Пісар узяў у рукі чарговую папку, разгарнуў, пачаў чытаць:

— «Елегій Францішак Карафа–Корбут, 28 гадоў, пісар вышэйшага разраду Віцебскай палаты дзяржаўнай маёмасці. Нарадзіўся 9 красавіка 1835 года. Месца нараджэння — Віцебск. Бацька: Карафа–Корбут Маўрыкій Фаміч, тытулярны саветнік, перакладчык палаты крымінальнага суда, 63 гады. У дваранстве не зацверджаны і ў радаводную кнігу губерні не ўнесены. Маці: Сабалеўская Антаніна Іванаўна, хатняя гаспадыня, 55 гадоў. Брат: Вільгельм Карафа–Корбут, студэнт Віцебскай гімназіі, 18 гадоў. Жонка: Ганна Іванаўна Талвінская, хатняя гаспадыня, 22 гады. Дзяцей не мае. У 1846 годзе паступіў у першы клас Віцебскай губернскай гімназіі». Тут яшчэ прыкладзена прашэнне яго бацькі да апекуна навучальнай акругі Эварэста Андрэевіча Грубера аб вызваленні сына ад платы за навучанне. Чытаць яго?

— Чытай.

— «Желая из сыновей моих Франца Элегия Корбута, достигшего установленных лет на принятие публичного учения, воспитывать его в науках, преподаваемых в Витебской губернской гимназии, нахожусь в невозможности вносить установленную плату денежную по 5 рублей серебром в год. Прошу освободить меня от оной платы на время принятия учения сыном Францем». Даведку з гімназіі чытаць?

— Чытай і даведку?

— «Выпіскі з журнала наглядчыка за вучнямі гімназіі. 1851 год. Вучань 6 класа Францішак Карафа–Корбут жыве на Селязнёўскай вуліцы (пры шашы). 22 кастрычніка: атрымана даручэнне дырэктара наведаць хворага Корбута і паведаміць яму, каб сачыненне, прачытанае ім на літаратурнай гутарцы, было падрыхтавана да заўтрашняга дня. 14 лістапада: Корбут не быў у класе з–за хваробы — пакутуе на моцнае ўдушша. 28 лістапада: Корбут не быў у класе з–за хваробы — пакутуе на моцнае ўдушша і галаўны боль. 16 снежня: гімназіст Карафа–Корбут заўважаны з бацькамі ў ложы бенуара № 2. У тэатры прастудзіўся і зноў захварэў. 1852 год...»

— Хопіць, — следчы пацягнуўся за сталом, потым адкрыў пачак з папяросамі, дастаў адну, закурыў. — Што там далей?

— Пахвала апекуна сталічнай навучальнай акругі Міхаіла Мікалаевіча Мусіна–Пушкіна: «К отличным сочинениям можно отнести “Воспоминание детства и юности” господина Карафы–Корбута...»

— Досыць! — Чуліцкі зморшчыўся, бы ад зубнога болю, і нецярпліва махнуў рукой: — Вучобу ў гімназіі можаш прапусціць. Што там яшчэ?

— Даведка з гімназіі ў паліцыю.

— Чытай.

— «По выбытии из седьмого класса Витебской губернской гимназии поступил на службу в Витебскую палату государственных имуществ писцом среднего разряда хозяйственного отделения тысяча восемьсот пятьдесят шестого года апреля двадцатого. Помещён на вакансию писца высшего разряда в том же отделении 30 октября 1857 года. Согласно прошению уволен от службы для поступления в высшее учебное заведение по постановлению 30 июля 1862 года».

— У якую навучальную ўстанову ён паступіў?

— Пра тое звестак няма. Думаю, што ён нікуды не паступаў.

— Што кажа сам зняволены?

Пісар пакорпаўся ў паперах, выцягнуў пратакол допыту Франціша, прабегся па ім вачыма:

— Кажа, што збіраўся паступаць у гэтым годзе.

— У дваццацівасьмігадовым узросце? Жанаты? Мусіць, маніць або нешта не дагаворвае гэты Карафа–Корбут, — следчы выпусціў у столь струмень дыму, раструшчыў у попелніцы папяросу. — Аднак гэта да справы дачынення не мае. За што ён арыштаваны?

— За спробу ўдзелу ў мяцяжы. Затрыманы сялянамі фальварка Новы Стан ля вёскі Ордзеж Аршанскага павету 28 красавіка ў кампаніі брата і васьмі студэнтаў Віцебскай гімназіі. Зброі пры іх не было.

— Дастаткова аднаго намеру.

— Яшчэ селянін вёскі Пагосцішча⁶ Яшка Кабан⁷ падаў павятоваму спраўніку Антону Бобрыку навет аб тым, што сярод інсургентаў, якія 26 красавіка распачалі бой з нашымі войскамі ля фальварка Антона Пюра–Дэмбінскага, знаходзіўся і Елегій Карафа–Корбут, быццам ён на ўласныя вушы чуў, як гэтае прозвішча некалькі разоў называў камандзір мяцежнікаў Ігнат Будзіловіч.

— Будзіловіч мог неаднаразова ўспомніць уголас і царскае прозвішча, але ж гэта не азначае, што цар — інсургент! — сумна пажартаваў Чуліцкі. Потым, супакоіўшыся, сур’ёзна заўважыў: — Ды і як ён мог 26-ага ваяваць з нашымі салдатамі пад Пагосцішчам, а 28-ага быць ужо каля вёскі Ордзеж? Пасля бою прайсці за суткі трыццаць вёрст па лясных дарогах, мінаючы заставы і казацкія раз’езды! Такого проста не можа быць.

— Я з вамі згодны. Тым больш, што з дваццаці аднаго палоненага ля Пагосцішча бандыта ніводны не назваў яго прозвішча.

— Добра. Раней у якія–небудзь паўстанцкія арганізацыі Карафа–Корбут уваходзіў?

— Не, не ўваходзіў. Ён нават у сакавіцкай маніфестацыі 1861 года ўдзелу не браў.

— Чаму ж зараз палез на ражон?

— Шляхецкая кроў, — хмыкнуў Яўневіч і, узяўшы ў рукі наступны аркуш, працягнуў: — Вось тут, у прашэнні да начальніка губерні Аляксандра Сцяпанавіча Аголіна ад 10 траўня 1863 года, ён піша пра нейкі патрыятызм.

---

⁶ 26 красавіка 1863 года каля вёскі Пагосцішча сучаснага Лёзненскага раёна паўстанцы пад кіраўніцтвам Ігната Будзіловіча былі атакаваныя часткай Магілёўскага пяхотнага палка (50 салдат) і чатырма дзясяткамі ўзброеных сялян. Інсургенты былі вымушаны адступіць да фальварка Антона Пюра–Дэмбінскага. У выніку бою салдаты ўзялі ў палон 21 паўстанца, 6 былі забітыя, 3 — паранены. Рэшткам атрада ўдалося выратавацца праз рэчку Альшанку. Кіраўнік атрада быў зняволены і 28 жніўня 1863 года расстраляны ў Аршанскай турме.

⁷ Яшка Кабан — герой, прыдуманы аўтарам.

— Чытай прашэнне.

— «Мы утратили волю, нам даже не дают к столу ножей и вилок; мы даже чувствуем большой недостаток в книгах. Отделённые китайской стеною от ближайших родных, лишённые свободы, мы невольно задумываемся о нашем поступке и последовавшем за него наказании и сравниваем меру последнего со степенью нашей вины. За что же мы в тюремной неволе? Неужели за самое только намерение, которое мы оставили в лесах вместе с оружием? Неужели за патриотическое чувство, которое в глазах всякого благородного человека безукоризненно и свято? Неужели же нам приходится сожалеть о том, что намерение наше не исполнилось и мы не пали, с честью, по мнению комитета, на поле брани?»

— Відэльца і сурвэткі яму ў камеры не хапае! Кніг не стае! Ды ты хутка будзеш зайздросціць тым, хто загінуў «на полі брані», — следчы зноў нервова адкінуўся на спінку крэсла, раздражнённа запытаўся: — Што там яшчэ ёсць на яго?

— Запіска ад вязняў ваеннаму начальніку Віцебска Длатоўскаму Э. К., напісаная рукою Франца Карафы–Корбута.

— Чытай.

— «К несчастьем, жаль нам было нашей собственности, тем более, что охотничьи ружья наши, по большей части, были дороги и почти каждый из нас довольно страстный охотник. И потому мы, заметив отдалённый от дома и всех хозяйственных построек ток, без ведома хозяев, без свидетелей со стороны местных жителей под прикрытием тёмной дождливой ночи спрятали все свои охотничьи припасы в том току на евне. Вчерашняя счастливая минута ниспослала вас к нам, и мы с радостью ныне разоблачили перед вами все обстоятельства нашего бездейственного восстания. Мы надеемся найти в вас покровителя истины и заступника стеснённых. Грех наш состоит лишь только в самом намерении, которое мы сами оставили в лесах и болотах ещё до 1 мая. Пусть бог и благородные сердца судей судят нас!»

— На божы суд спяшацца не трэба, а зямны суд у асобе генерал–маёра Вяроўкіна прысудзіць табе высылку ў Табольскую губерню гадоў на дзесяць. Чым ён займаўся ў вольны час?

— Пісаў вершы. Я недзе чуў, што гэта ён напісаў паэму «Тарас на Парнасе».

— Нават так! — прысвіснуў следчы. — Ну, калі ён паэт, ды яшчэ такі таленавіты, зямны суд перагледзіць сваё рашэнне і сашле яго бестэрмінова куды–небудзь падалей, за Уральскі Камень, у Сібір, бо таленавіты прасталюдзін небяспечны ўсюды і для любой улады.

— А што рабіць з яго жонкай?

— З жонкай? Думаю, што яна без нас вызначыць свой лёс, — Чуліцкі абапёрся на стол, цяжка, па-старэчы падняўся з крэсла, з надзеяй паглядзеў на пісара: — Ёсць яшчэ на яго што-небудзь?

— Рапарт наглядчыка Віцебскага турэмнага замка Чуніхіна аб тым, што Карафа-Корбут сустракаўся са сваімі маці і жонкай...

— Ведаю я гэтага Чуніхіна, — перапыніў пісара Чуліцкі. — Уедлівы дурань, аднак служба адданы. Спадзяюся, гэта ўсё?

— Ёсць яшчэ выпіска з допыту мешчаніна Кліма Баўтуты, які здаваў ім кватэру.

— Што там цікавага?

— Цікавага нічога, — пісар прабегся вачыма па напісаным. — Баўтута сцвярджае, што «Маврикий Корбут был беден до того, что едва имел чем разговеться». I больш нічога.

— Дастаткова і гэтага, — следчы зняў з вешалкі шынель, пачаў апранацца. — Вось так, Восіп Антонавіч! Чалавек пражыў на гэтым свеце дваццаць восем гадоў, вучыўся, працаваў, кахаў, пісаў вершы, на нешта спадзяваўся, а што атрымалася? Усё яго жыццё ўмясцілася ў тоненькую папку.

— Ён сам выбраў сабе такі шлях. Аднак нават катарга — гэта яшчэ не смерць, — пісар таксама падняўся і пацягнуўся за шыняль. — Гэта проста новы паварот лёсу і, дасць Бог, у патрэбным для яго накірунку.

— Дай жа Бог, каб падняўся.

— Падымецца, Флор Дзмітрыевіч. Не падымаюцца хіба што чарвякі.

Эпілог

Пачатак кастрычніка ў Сібіры — гэта, лічы, ужо пачатак зімы. I хаця снег яшчэ не накрывае пушыстай коўдрай наваколле, аднак дні стаяць сухія, марозныя, пад чыстым, шкляным небам. Але восенню 1880 года сібіракоў не радавала такое надвор'е. Яны з нецярпеннем чакалі першага снегу, кожны дзень з надзеяй глядзелі ў неба, неслі ў цэрквы ахвяры, бо яшчэ з ліпеня стаяла тут небывалая, невыносная суш. Старажылы не маглі ўспомніць такога лета і такой восені. Бярозы дачасна скінулі лісце і стаялі на ўскраінах лесу голыя, нежывыя. Сосны знікавелі і абсохлі. Нават ягель на балотах высах, закасцянеў, набраўся цяпла і стаў падобны да пораху: паднясі запалку — і пойдзе гуляць па тайзе вар'яцкае полымя.

У такі час няма страшнейшай бяды для сібірскай вёскі за лясны пажар. Ужо не раз было, што ён на сваім шляху разам з лесам выпальваў цэлыя паселішчы, пакідаючы па сабе толькі чорныя абпалкі ды разбураныя печы. Таму і дзяжурылі па начах вяскоўцы, прынюхваліся, прыглядаліся, прыслухоўваліся — толькі б пажар не ахапіў знянацку іх вёску, не вынішчыў усё жывое, не пакінуў паміраць галоднай смерцю доўгай сібірскай зімой.

Вёска Ялоўка размяшчалася на высокім беразе рэчкі Куяды пасярод шматвекавага лесу. Гэтае невялікае паселішча — усяго восем двароў — пабудавана нядаўна, яго яшчэ нават тынам не паспелі абнесці. Старшым у вёсцы лічыўся Маркел Трыфанавіч Бардзін — мужчына жорсткі, строгі, хуткі на расправу. Знешне ён быў невысокі, каржакаваты, з шырокім тварам і маленькімі, глыбока пасаджанымі вачыма. Не любіў непаслушэнства, пагарджаў гультаямі і жлуктамі. Часам Маркела называлі па мянушцы — Зуб. Адкуль да яго прыліпла такая мянушка — ніхто не ведаў. Адно казалі, што так яго называюць за зуб мядзведзя, які ён носіць побач з крыжыкам на грудзях, другія па сакрэце сцвярджалі, што такую мянушку ён атрымаў пасля бойкі з паліцыяй у Смаленску, калі пры затрыманні выбіў зуб самому іспраўніку. Якая з чутак была праўдзівая, сяляне ў Маркела не пыталіся, баяліся яго нораву, а сам Зуб на гэтую тэму не распаўсюджваўся. Бліжэйшым да Ялоўкі буйным паселішчам было сяло Куяда, дзе пры царкве святых апосталаў Пятра і Паўла месцілася царкоўна-прыхадская школка, працавалі некалькі лавак і крама, куды ялоўскія мужыкі здавалі паляўнічыя трафеі.

Цішыня, мір і спакой панавалі ў вёсцы. Яе жыхары лавілі рыбу, працавалі на невялікіх надзелах, зімой палявалі на вавёрку, лісу ці куніцу. Усюды быў лад і парадак, і гэты парадак надзейна падтрымліваўся жалезным кулаком Маркела, якога баяліся, ненавідзелі і таму паважалі.

Толькі адзін чалавек у вёсцы жыў асобным жыццём: рабіў, што хацеў, казаў, што думаў, і самае дзіўнае — Маркел ніколі не лаяўся на яго і мог скалечыць любога, хто скажа ешта кепскае ў бок дзівака. Звалі гэтага чалавека Францішак Карафа–Корбут.

Чым ён падкупіў Зуба, чым зачараваў? Што меў такое, чаго няма ў іншых? За што Маркел паважаў Карафу–Корбута і апякаў яго камерцыю? Мноства пытанняў выклікала сяброўства старэйшыны вёскі і ссыльнага, і ні на адно з іх сяляне адказу не ведалі. А ён быў прасты.

Даўным–даўно, калі Карафа–Корбут толькі з’явіўся ў Куядах, Маркел выпадкова падняў кавалак паперчыны, які новы палітычны ссыльны спачатку чытаў, а прачытаўшы, скамечыў і выкінуў у кусты. На ім было напісана:

Некалі судзьба–зладзейка
Дала ў рукі мне дуду.
Грае з тых часоў жулейка
Пра няшчасці і бяду.

Лейся песня—дабрадзейка
Пра любоў і красату.
Толькі грае мне жулейка
Пра няшчасці і бяду
Я хачу пець салавейкам
Пра людскую дабрату.
Але грае мне жулейка
Пра няшчасці і бяду...

Верш не вельмі спадабаўся Маркелу — задужа ён быў сумны і жаласлівы, аднак да глыбіні душы яго ўзрушыла мова. Некалі, яшчэ ў саплівым яго дзяцінстве, так размаўляла яго маці, спявала яму калыханкі, раскажвала казкі і гісторыі пра дзядоў. Потым яе не стала, і хлопчык ледзье не звар’яцеў ад адзіноты, замкнуўся ад знешняга свету, азлобіўся. Трыццаць гадоў прамінула, як маці памерла, і вось ён зноў можа чуць мілагучныя словы з дзяцінства, гаварыць з чалавекам, які дасканала імі валодае і нават складае з іх, хай і сумныя, вершы. Аднак не толькі за вершы паважаў Карафу—Корбута Маркел. Годнасць і незалежнасць — рысы, якія вельмі імпанавалі старэйшыне. А яшчэ — адсутнасць страху і рабалецтва ў вачах. Карафа—Корбут быў чалавекам свабодалюбівым, які ненавідзеў подласць і не імкнуўся выжыць за кошт іншых. Такім жа чалавекам быў і сам Маркел. Таму і запрасіў ён Пранціша ў сваю вёску, паспрыяў у адкрыцці лаўкі, дапамагаў і справамі, і парадамі...

Пранціш сядзеў на лаве пад старой бярозай і, прытуліўшыся спінай да яе шурпатага, маршчыністага ствала, нападзаплюшчыўшы вочы, думаў. На каленях у яго ляжаў тоўсты сшытак, у які ён нядаўна запісваў чарговы свой верш. Толькі цяпер ён разважаў не пра верш, а пра іншае, несправядлівае і балючае: чаму многім удзельнікам паўстання дазволілі выехаць на радзіму, а яго трымаюць, не адпускаюць? Чым ён такі адметны? Чым небяспечны?

Непрыкметна праяцелі дванаццаць гадоў, як ён перабраўся ў Іркуцк, дзе жыў разам з жонкай і старым бацькам, які тры гады разам з Арцёмам Вярыгам—Дарэўскім адпрацаваў ва Усоллі на саяварным заводзе. Жыццё ў выгнанні, здаецца, паступова наладжвалася: няхітры гандаль пашыраўся і прыносіў хай і невялікі, але прыбытак, ад караваяў, якія пякла яго любая Ганначка, у захапленні быў цэлы горад. Аднак раз на год ён быў вымушаны наведвацца ў Куяды, каб па месцы ссылкі атрымаць гадавы «адпускны білет», і тады, як і зараз, ён некалькі дзён гасцяваў у Маркела Бардзіна з Ялоўкі...

Аднекуль з глыбіні памяці ўсплылі ўспаміны пра паўстанне, арышт, зняволенне. Ён зноў адчуў абыякавасць, з якой выслухаў распараджэнне Віцебскага губернатара генерал—маёра Вяроўкіна на яго высылку «в каторжную работу в рудниках на восемь лет», якое Часовы палявы аўдытарыят замяніў на іншае: «канцелярскаго служащего Франца Карафа—

Корбута отнести ко второй категории преступников, обозначенных в Высочайше утверждённых 11 мая 1863 года правилах о порядке наложения взыскания на мятежников и сослать из края в более отдаленные районы Сибири, для водворения на собственных землях ведомства Министерства государственных имуществ». Апошні дакумент падпісалі генерал ад інфантэрыі Мураў'ёў і ўпраўляючы аддзяленнем генерал-лейтэнант Вяткін.

Успомнілася маці, якая разам з яго жонкай адправілася суправаджаць свайго мужа на катаргу і, прастудзіўшыся на лютым сібірскім морозе, памерла ў самым пачатку 1865 года.

Пражыўшы тры гады ў вёсцы Куяда Іркуцкай губерні і пасля выхаду ў свет маніфеста 1867 года, Францішак напісаў ліст з хадайніцтвам аб дазvole перасяліцца ў Табольскую губерню, бліжэй да брата Вільгельма, але праз паўгода атрымаў з губернскай канцылярыі рашучую адмову.

У 1871 годзе, ужо жывучы ў Іркуцку, ён падаў прашэнне аб дазvole вярнуцца на радзіму ў Царства Польскае, на што з Варшавы паступіла ўказанне наступнага зместу: «10 ноября 1871 года из канцелярии заместника Его Императорского Царского Величества поступила бумага господину Иркутскому губернатору о Е. Ф. Карафа-Корбуте следующего содержания: Находящийся на жительстве в Аёкской волости, политический ссыльный Франц Карафа-Корбут присланным на имя господина заместника в Царстве прошением ходатайствует о дозволении ему переселиться в Царство Польское, объясняя что сослан из Витебской губернии административным порядком. По докладу господину генерал-фельдмаршалу графу Бергу этого прошения, а также истребованных от властей Северо-Западного края сведений о Карафе-Корбуте, из коих видно, что ссыльный этот происходит из мещан, Его Сиятельство в виду указа 19 декабря 1867 года, в удовлетворении изложенного ходатайства просителя изволит отказать...»

Такі адказ ударыў балюча. Некалькі дзён Пранціш ляжаў у ложку, не еў, нікога не хацеў ні бачыць, ні чуць. Аднак час лечыць і не такія хваробы, і ў студзені 1872 года Пранціш зноў напісаў хадайніцтва аб дазvole вярнуцца на радзіму. А 30 красавіка Іркуцкі акружны спраўнік падаў рапарт Іркуцкаму губернатару аб тым, што «состоящий на причислении в Аёкской волости село Куяда польский переселенец Витебской губернии Франц Корбут просит моего ходатайства о дозволении ему возвратиться на родину. Франц Корбут постоянно проживает в Аёкской волости, занимаясь мелочной торговлей, и ни в каких предосудительных поступках мною не замечался...»

Доўга блукала тое пасланне па інстанцыях, і толькі праз год ён нарэшце атрымаў адказ з канцылярыі Іркуцкага губернатара: «Виленский и Витебский генерал-губернатор не признал возможным разрешить политическому ссыльноводворенцу Аёкской волости, Иркутской губернии, Францу Карафа-Корбуту возвратиться на родину, так как, по собранным на месте сведениям,

оказалось, что ссыльный этот не имеет в Северо–Западном крае никакой собственности, ни родственников, которые могли бы обеспечить ему средства к жизни на родине».

Апошнюю адмову Пранціш прыняў спакойна, бо ўжо звыкся з думкай, што радзіме ён не патрэбны і што дажываць свой век яму давядзецца тут, у Сібіры.

Божа любы, Божа–творца!
Дай мне столькі сілы,
Каб я здолеў дачакацца
Вяртання ў край мілы!

— Як справы, Франак? Дыму нідзе не відаць?

— Пакуль, дзякуй Богу, няма, — адказаў Франак і азірнуўся: да яго набліжаўся Маркел Бардзін.

— Ну і добра, — старэйшына хітнуў галавой і спыніўся ля лавы. — А я вось вырашыў схадзіць на паляванне.

— На ноч?

— А тут як атрымліваецца, — Маркел паправіў стрэльбу на плячы, паглядзеў на палючае сонца, цяжка ўздыхнуў: — Не люблю я такога палявання, непадрыхтаванага і невядома з кім.

— Хочаш — пойдзем разам?

— Не, — Маркел зморшчыўся. — На мядзведзя трэба ісці аднаму, з ім сустракацца належыць сам–насам, інакш ён пакрыўдзіцца, не пакажацца, яшчэ больш азварэе.

— А што здарылася? Мядзведзяў жа даўно не бачылі ў гэтых краях.

— А ты нічога не чуў? — Бардзін некалькі секунд запытальна глядзеў на сябра і, зразумеўшы, што той сапраўды нічога не ведае, пачаў аповед: — Ты, магчыма, заўважыў, што нашы бабы апошнімі днямі перасталі хадзіць у лес? А ведаеш чаму? — і, не чакаючы адказу, патлумачыў: — З тыдзень таму прапалі ў лесе тры мужыкі з Куядаў. Ну прапалі і прапалі — такое ў Сібіры не рэдкасць, аднак знайшлі іх заўчора, у нейкай вярсце ад нас. Разадранымі.

— А тут што дзіўнага? Ваўкі, дзікі, лісы. Ці мядзведзь?

— Мядзведзяў у нашых лясах даўно перабілі. А там... Я бачыў сляды таго звера — вялізныя, глыбокія, прычым сляды адной пары ног — быццам хадзіў ён на задніх лапах.

— Сыты мядзведзь перад спячкай, таму і цяжкі. Таму і сляды глыбокія. Думаю, ён шукаў месца пад бярогу, а мужыкі яго патрывожылі.

— Мядзведзі на дзвюх лапах амаль не ходзяць, нязручна ім. Не мядзведзь там быў.

— А хто?

Маркел уздыхнуў, паціснуў плячыма. Потым зноў паправіў рамень стрэльбы і, не адказаўшы, пайшоў да лесу. Аднак, зрабіўшы некалькі крокаў, спыніўся, павярнуўся да Пранціша:

— Лес — ён жывы. І законы ў ім свае, і свой парадак падтрымліваецца. І гаспадар свой ёсць, які за гэтымі законамі і парадкам сочыць.

Больш Маркела Бардзіна ніхто не бачыў.

Загадкавае знікненне старэйшыны перапалохала вёску, яна прыціхла, насцярожылася. Кожны з сялян, ідучы па справах на рэчку ці ў поле, браў з сабой сякеру, хаця і разумеў: Маркелу не дапамагла і стрэльба, а сякера — гэта так, забава, для самазаспакаення!

А калі праз два дні ноччу ў Савы Андрэева нехта выламаў дзверы адрыны і задраў карову, сяляне спужаліся не на жарт. Бегчы адсюль! Але куды? Ратавацца! Ад каго? Што рабіць? Дзе шукаць паратунку? Хто дапаможа?

Тут успомнілі пра бабу, якая жыла у Куядах і за пэўную плату магла загаварыць хворы зуб або зварыць прываротнае зелле. Хто яна — лекарка ці шаманка, сялян не хвалявала. Яна была ледзь ці не апошняй надзеяй. Адразу ж сабралі для яе падарунак і адправілі трох мужыкоў у Куяды.

Вярнуліся мужыкі яшчэ днём. Вярнуліся засмучаныя, нярадасныя. «Ну што? Ну як?» — з розных двароў даносіліся пытанні, але мужыкі маўчалі. І толькі тады, калі натоўп сялян рашуча спыніў іх проста пасярод вуліцы, яны агучылі параду, якую дала ім шаманка: «Трэба ўзяць цнатлівую дзяўчыну, завесці яе ў лес і на ноч прывязаць там да дрэва. Яна павінна ўлагодзіць мядзведзя, і тады, магчыма, той пакіне ваколіцы вёскі, сыдзе ў гушчар».

Пасля працяглай цішыні мужскі голас нясмела прамовіў:

— У нас у вёсцы толькі адна дзяўчына — Насцюха Андрэева.

— Не аддам! — і адразу за мужчынскімі словамі вясковаю ціш разрэзаў жаночы энк. — Не аддам Насценьку, лепш сама загіну ад кіпцюроў звера.

— Ты загінеш — і што? Карысці ад тваёй смерці не будзе ніякай, — спрабаваў нехта ўгаварыць маці Насці. — Мядзведзь усё роўна не адыдзе ад вёскі.

Пранціш не стаў слухаць спрэчку звар’яцелых ад страху сялян. Ён пайшоў у Маркелаў двор, выцягнуў з-пад страхі яго хаты старую акаваную жалезам рагаціну, якую прыкмеціў даўно, ускінуў яе на плячо. Ён прыняў сваё рашэнне...

Восеньскі дзень нядоўгі, асабліва ў густым лесе. Не паспеў паляўнічы ў яго паглыбіцца, як барвовы дыск сонца зусім схваўся за высокімі ялінамі. Навокал прыкметна пацямнела.

З гадзіну ён блукаў па лесе, забіраўся ў гушчар, пільна аглядаў перасохлыя балотцы, аднак нічога падазронага не чуў і не бачыў.

Раптам Карафа–Корбут спыніўся, насцярожана аглядзеўся — пры апошнім сонечным святле ён убачыў старую нахіленую сасну, кара з якой начыста была садраная магутнымі кіпцюрамі. Значыць, бярлога звера недзе побач. Толькі дзе? Пранціш быў спакойны. Ён уважліва, дрэва за дрэвам, куст за кустом, азіраў акружэнне невялікай паляны і зусім не здзівіўся, калі ўбачыў, як з-пад вываратня на супрацьлеглым баку ў паветра падымаецца ледзь бачны струменьчык пары.

Паляўнічы напружыўся, у злым, рашучым выскале вышчарыў зубы, і немагчыма было зразумець, ад каго сыходзіла больш злосці — ад звера ці ад чалавека. Пранціш сам ператварыўся ў драпежніка, сам з нецярпеннем чакаў бойкі і зусім не баяўся смерці. Ёнразумеў, што бароніць тут не ўласнае жыццё і нават не жыццё той дзяўчыны, якую выракла на страшэнную смерць дурнота сялян і сквапнасць шаманкі. Цяпер за яго спінай стаяў будучы род Насці Андрэвай, і ўсёй сваёй істотай ён адчуваў біенні сэрцаў яшчэ ненароджаных людзей.

Мядзведзь пачуў чалавека. Дыханне яго стала ціхім, роўным, зрэдку перапынялася рыканнем.

Кожны чакаў.

Першым не вытрымаў звер — раптам з-пад вываратня ўзляцела ўгору голле і сухое лісце, і адразу ж у тым месцы паднялася вялізная, брудная глыба з раскрытаю пашчай і налітымі крывёю вачыма.

Мядзведзь выскачыў на паляну, павёў па баках галавой і, убачыўшы адзінокага чалавека, на імгненне спыніўся. Замінка працягвалася секунду, не больш, а ў наступную секунду драпежнік, дзіка рыкнуўшы на ўвесь лес, падняўся на заднія лапы і няўкладнымі скачкамі накіраваўся да паляўнічага.

Пранціш не зварушыўся з месца, не кінуўся наўцёкі. Ён надзейна ўторкнуў дрэўка дзіды ў глебу і, рашуча сцяўшы вусны, чакаў. І ў той момант, калі звер паспрабаваў усёй сваёй тушай на яго наваліцца, раструшчыць, накіраваў вастрыё рагаціны ўпрост пад левы мядзвежы сасок, у сэрца. Адскочыць убок ён ужо не паспеў.

Так і знайшлі яго сяляне пад забітым мядзведзем, і на трэці дзень, па звычаі, пахавалі на кудскіх могілках.

А тоўсты канцылярскі сшытак пасля сумеснай непрацяглай нарады яны пусцілі на цыгаркі.